

БЕЛАРУСКАЯ АРФАГРАФІЯ: АД СТАРАЖЫТНАСЦІ ДА НАШЫХ ДЗЁН

Ж.Я. Белакурская

АКАННЕ Ё КАНТЭКСЦЕ СТАНАЎЛЕННЯ АРФАГРАФІЧНЫХ НОРМАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ РАННЯЙ ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА)

Прадметам нашага даследавання з'яўляецца ненаціскны вакалізм (аканне) у двух варыянтах зборніка «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» [2, 3].

Як вядома, правапіс галосных у беларускай мове заснаваны на фанетычным прынцыпе, г.зн. арфаграфія перадае галосныя (моцныя і слабыя фанемы) па вымаўленні, якое арыентуецца на сярэдне-беларускія (цэнтральныя) гаворкі, на базе якіх сфарміравалася сучасная беларуская літаратурная мова.

У рукапісе ненаціскныя *o*, *э* перадаюцца праз *a* дастаткова паслядоўна як у першым у пераднаціскным складзе: *prasili* (ДС, с. 15), *prakázwajuc* (ДС, с. 100), *karžakawátymi* (ДС, с. 32), так і ё іншых пераднаціскных складах: *račarnéj* (ДС, с. 5), *zakalamícicca* (ДС, с. 5).

У друкаваным варыянце зборніка ё пераднаціскных складах спарадычна з літарай *a* захоўваецца літара *o*. Параўн.: *pracíli* (ДЧ, с. 17), але *pokázваюць* (ДЧ, с. 74).

Няпоўнае недысімілятыўнае аканне, характэрнае для паўднёва-заходніх гаворак, перадаецца непаслядоўна. Пры гэтым напісанні з *a* пераважаюць (80 % ад усёй колькасці). Параўн.: у назоўніках ніякага роду назоўнага склону: *wóka* (ДС, с. 12) – *vóka* (ДЧ, с. 14).

Даволі паслядоўна афармляюцца канчаткам *-a* дзеясловы прошлага часу ніякага роду адзіночнага ліку. У рукапісе такія напісанні складаюць 70 %. Больш паслядоўна ён вытрымліваецца ў тых выпадках, калі націск на другім ад канца складзе, а ё адзінкавых выпадках і на трэцім: *usio prutóukła* (ДС, с. 17) – *uscě прымóўкла* (ДЧ, с. 19), *kab nie skryúdzila* (ДС, с. 21) – *каб не скрыўдзіла* (ДЧ, с. 21).

Да 1909 года, як адзначаюць даследчыкі, у друкаваных крыніцах у гэтай пазіцыі сустракаюцца напісанні як з *a*, так і з *o*, пасля 1909 года ўстанаўліваецца амаль стабільнае напісанне *o* на канцы дзеясловаў

[1, с. 120]. Пад уплывам гэтай тэндэнцыі ў рукапісе «Другога чытання», відавочна, рукою рэдактара канцавое *-a* папраўлена на *-o*. Аднак у друкаваным варыянце зборніка праўкі рэдактара не ўлічаны. Магчыма, гэта было абумоўлена пісьменніцкім аўтарытэтам Якуба Коласа, творы якога друкаваліся з нязначнымі зменамі. У некаторых (адзінкавых) формах, тым не менш, канцавое *o* адзначана і ў рукапісе, і ў зборніку: *zanúło serce* (ДС, с. 139) – *заньіло сэрыцэ* (ДЧ, с. 106).

І ў рукапісным, і ў друкаваным варыянтах зборніка пераважаюць дзеяслоўныя формы прошлага часу дзеясловаў ніякага роду з флексійным *o* перад постфіксам *-ся*, хоць паралельна ўжываецца і *a*: *pole prakryłosia* (ДС, с. 16) – *поле пакрылося* (ДЧ, с. 18), *cicha zrabilasja* (ДС, с. 19) – *ціха зрабілася* (ДЧ, с. 21).

Ненаціскае *a* захоўваецца ў канчатках прыметнікаў і займеннікаў роднага склону (калі націск на другім і чацвёртым ад канца складах), напрыклад: *staróha* (ДС, с. 11) – *старо́га* (ДЧ, с. 12), *Hryškawaha* (ДС, с. 26) – *Гры́шкавага* (ДЧ, с. 25). А таксама ў суфіксах некаторых прыслоўяў: *dóbra* (ДС, с. 15) – *до́бра* (ДЧ, с. 17).

Калі націск на трэцім ад канца складзе, у канчатках прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду ў родным склоне адзіночнага ліку пішацца *o*: *krescǎnskaŋo* (ДС, с. 16) – *крэсця́нскага* (ДЧ, с. 18).

Такія напісанні даволі паслядоўна адлюстроўваюцца ў выданнях таго часу [1, с. 120]. У рукапісе і ў друкаваным варыянце яны таксама пераважаюць – складаюць 60 %. Аднак сустракаюцца напісанні тыпу: *karótkaha* (ДС, с. 35) – *каро́ткага* (ДЧ, с. 33).

Дастаткова паслядоўна перадаецца ненаціскае *o* ў рукапісе ў канчатках назоўнікаў мужчынскага роду ў творным склоне адзіночнага ліку (80 % ад агульнай колькасці), менш паслядоўна (але таксама шырока) у друкаваным варыянце зборніка (40 % ад агульнай колькасці): *s'wiétam* (ДС, с. 139) – *свьё́том* (ДЧ, с. 106) – *кусóчкам* (ДЧ, с. 5).

У канчатках прыметнікаў жаночага роду ў родным, творным, месным склонах адзіночнага ліку ў рукапісе пераважае варыянт з *a* (70 %), у друкаваным зборніку – з *o* (80 %): *biédnaj háty* (ДС, с. 9) – *бе́дной хаты* (ДЧ, с. 9).

Непаслядоўнасць у перадачы галосных абумоўлена ў некаторых выпадках варыянтнасцю акцэнталагічных формаў: *kóladny wiečer* (ДС, с. 81) – *ко́лядны (ці колядны) вечэр* (ДЧ, с. 68), *na zachódzie* (ДС, с. 71) – *на захо́дзе (ці на за́ходзе)* (ДЧ, с. 59). Аднак рукапіс дае магчымасць сцвярджаць, што напісанне слоў *wyhadnyje* (ДС, с. 91), *trawa-asaka* (ДС, с. 86), *zaharadzii* (ДС, с. 5) непасрэдна звязана з акцэнтуацыяй. Параўн.,

напрыклад, напісанне гэтых слоў у друкаваным зборніку: *выгóдныя* (ДЧ, с. 83), *травы-асóка* (ДЧ, с. 80), *загарóдзіў* (ДЧ, с. 5).

Такім чынам, паслядоўнасць перадачы акання ў рукапісе носіць больш устойлівы характар у параўнанні з друкаваным варыянтам зборніка, у якім, аднак, тэндэнцыя да перадачы акання (на фоне тагачаснай выдавецкай практыкі) праяўляецца дастаткова выразна і паслядоўна.

Літаратура

1. *Крамко І.І., Юрэвіч А.К., Яновіч А.І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2-х т. Т. 2. Мінск, 1968. 342 с.
2. *Kołas J.* Druhoje čyтан'nie dla dziaciej biełarusой. Wilnia, 1909. 142 s.
3. *Колас Я.* Другое чытанне для дзяцей беларусаў. Пецярбург, 1910. 112 с.
4. *Юргелевіч П.Я.* Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі: Вучэб. дапам. Мінск, 1974. 302 с.
5. *Блінава Э., Мяцельская Е.* Беларуская дыялекталогія: Вучэб. дапам. для філал. фак. ВПУ. 2-е выд., дапрацав. і дап. Мінск, 1980. 304 с.